

ПЕРЕКЛАДАЮЧИ НЕПЕРЕКЛАДНЕ: Е. СЕВЕРИНО “СУТНІСТЬ НІГІЛІЗМУ”?

Ю. Олійник, В. Кебуладзе (модератор), Т. Лютий, А. Бондар

У цьому числі «Філософської думки» публікуємо матеріали семінару «Лабораторії наукового перекладу», який було присвячено обговоренню українського перекладу твору Емануеле Северино «Сутність нігілізму». Семінар відбувся 20 лютого 2020 року на кафедрі філософії та релігієзнавства Національного університету «Києво-Могилянська академія» за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» і фонду «Міжвухами». Текст українського перекладу представив перекладач твору Юрій Олійник. Експертами були Андрій Бондар і Тарас Лютий. Модерував семінар Вахтанг Кебуладзе.

Юрій Олійник: Емануеле Северино — людина добре знана і глибоко шанована в Італії загалом і в італійській філософській спільноті зокрема. І не лише тому, що Северино — найстарший серед сучасних італійських філософів. І не лише тому, що він — автор понад 60 філософських монографій та безлічі публікацій у європейській філософській та теософській періодиці. І не лише тому, що він — почесний професор двох італійських університетів, а також дійсний член Національної італійської Академії деї Лінчеї. І не лише тому, що його нагороджено однією з найвищих відзнак Італії — орденом Великого Орла «За заслуги перед Італійською Республікою».

Популярність і пошана викликані передусім тим, що Северино вдалося створити органічну, цілісну, послідовну, завершену і всебічно обґрунтовану філософську доктрину з власним поняттєвим апаратом.

Постать Северино — добре знана в Європі. Його праці перекладено багатьма європейськими мовами. Зокрема, «Сутність нігілізму» — працю, яку ми розглядатимемо — вже перекладено німецькою, іспанською та англійською мовами. А про світовий рівень цього мислителя свідчить бодай той факт, що минулорічний (червень 2019, Італія) Міжнародний філософський конгрес мав назву «Гайдегер у філософській думці Северино», а в його роботі взяли участь понад 350 філософів і психологів майже з усіх куточків світу.

Подібно до Гайдегера, Северино — філософ онтологічний. Його думка постійно обертається довкола двох понять — буття та істина.

Оскільки він філософ онтологічний, то його доктрина, отже, заторкує власне підвалини філософії. Втім, філософія Северино могла б залишитися суто філософським справунком, якби вона не заторкувала рівною мірою і теософські підвалини європейської цивілізації. А про те, що вона таки їх

заторкнула, свідчить та гостра реакція з боку офіційного Ватикану, яка не забарилася після появи великого філософського есею Северино «Повернення до Парменіда». У 1970 році Верховна Священна Конгрегація Священної Канцелярії (нині — Конгрегація Доктрини Віри) засудила філософію Северино, звинувативши філософа в ересі. Северино став, якщо не помиляюся, останнім філософом, котрому довелося пройти через інквізиторський суд за власні переконання.

Утім, і того далекого 1970-го філософська доктрина Северино могла залишитися суто філософським чи й теософським справунком, якби вона не заторкнула майже всі підвалини європейської цивілізації. Про це свідчить та хвиля обговорень філософії Северино, що піднялася в європейській періодиці впродовж 1970–1980-х років. В обговореннях взяли участь не лише філософи, а й психологи, науковці, політики, діячі культури, економісти, адже, як виявилось, філософія Северино мала стосунок до всіх цивілізаційних інституцій Європи.

Філософію Северино часто називають неопарменідизмом. Однак, на мою думку, таке означення викликане радше назвою одного з головних творів філософа — «Повернення до Парменіда», ніж суттю його філософської доктрини. Якщо зближувати цю доктрину з якоюсь із філософських течій, то філософія Северино є близькою до філософського етерналізму. Втім, сам філософ позиціює себе поза торованим шляхом європейської метафізики.

Аби зрозуміти філософію Северино, слід глибоко усвідомити одну просту думку: буття є, є лише буття, і немає нічого, окрім буття. Звісно, що ця думка повертає нас у часи Аристотеля, коли точилася головна бійка між елеатами та прихильниками Аристотеля довкола поняття становлення. Елеати розуміли становлення як проявлення (і зникнення) певної частини вічного і незмінного буття — подібно до того, як сонце визирає з-за хмар, а потім знову ховається за хмарами. Натомість Аристотель обстоював зовсім інше розуміння становлення. Розбіжності між елеатами і Аристотелем можна увиразнити в одному слові. Це слово — «коли». Парменід каже: буття є, а не-буття немає зовсім («Про природу»). Аристотель погоджується: так, буття (або суще) є, але... але лише тоді, коли воно є; а коли його немає, то його немає («Про тлумачення»). Тим самим Аристотель вводить у дискурс час, коли суще не є, тобто час, коли суще обертається на свою цілковиту протилежність — на *ніщо*, тобто час, коли позитивне стає негативним. Це приблизно так, як стверджувати, що є час, коли коло стає квадратом, чіт стає нечетом або птиці стають камінням. Аристотель уводить у дискурс те розуміння речі, за якого річ впливає з *ніщо*, існує, а далі знову стає нічим. Він уводить те розуміння речі, за якого річ мислять як *ніщо*. Адже фраза «коли небо є блакитним» містить твердження «небо є блакитним», а отже, фраза «коли суще є *ніщо*» містить твердження «суще є *ніщо*».

Северино доскіпливо аналізує Аристотелеве розуміння речі і переконливо доводить, що саме в такому розумінні закорінене те, що називають

нігілізмом або нігілістичним ставленням до буття. Северино показує, що таке розуміння речі було глибоко суперечливим, помилковим і що ця філософська помилка стала фатальною для подальшого розвитку не лише європейської метафізики, а й європейської цивілізації загалом. Северино показує, яким чином логіка Аристотеля, тобто логіка, що оперує такою штукою, як *ніщо* (з якого, згідно з Аристотелем, постає і на що потім перетворюється будь-яке суще), опановує спочатку християнську теологію, а з поширенням християнства в Європі (впродовж III–XII сторіч) проникає в усі європейські мови, а відтак глибоко вкорінюється у свідомість європейської людини. Відтоді ми починаємо мислити *ніщо* так, наче воно нам сват, брат чи рідний дядько — тобто як щось, зіставне з буттям, що «існує» поряд з буттям. Ба більше: саме відтоді ми починаємо мислити себе смертними (в сенсі смерті як перетворення на *ніщо*). А це призводить до глибокого внутрішнього розколу в людині, породжуючи в ній страх смерті або ту «рефлексійну скорботу», про яку писав К'єркегор, і штовхаючи людину на пошуки «еліксиру безсмертя». Спочатку людина покладається в цьому на Бога (як на того, хто один здатен порятувати її від зникнення в *ніщо*), а зі «смертю Бога», людина починає у всьому покладатися на технології, які, як вона вважає, можуть порятувати її від смерті. Тому, на думку Северино, теологія є найранішою формою технології, а технологія — найпізнішою формою теології.

Северино неспростовно доводить, що саме Аристотелеве розуміння речі (як такої, що випливає з *ніщо* і повертається в *ніщо*) надало *ніщо* буттєвого статусу. Він показує, що саме таке розуміння речі відкриває, з одного боку, первинний горизонт для розгортання проєкту безконечного виробництва і знищення речей, а з іншого боку, первинний горизонт волі до влади як волі до контролю над процесом безконечного виробництва і знищення речей. На думку Северино, Аристотелеве розуміння речі сформувало у нас нігілістичне ставлення до буття як до того, що можна виробити і знищити. І саме таке помилкове розуміння речі запанувало в європейській філософії і стало основою, стрижнем всієї європейської (а нині світової) технологічної цивілізації.

Северино повертає нас до роздоріжжя, до тієї головної бійки між елементами та Аристотелем, щоб показати, що з тієї точки відкривалися два шляхи — Шлях Дня або Шлях Істини (як його називає філософ) як шлях розвитку Парменідового вчення і Шлях Ночі або шлях забування істини, забування буття, який став шляхом розвитку європейської цивілізації.

Я коротко окреслив суть доктрини Северино лише для того, аби було зрозуміло, про що йдеться в тому уривку перекладу його праці «Сутність нігілізму», який я надав для експертного аналізу.

Тепер по суті самого перекладу. Чому переклад саме з англійського видання «Сутності»? Якщо порівняти італійське видання цієї праці 1982 року з англійським виданням 2016 року, то можна швидко зрозуміти, що перед нами дві різні праці одного автора з однаковою назвою. Я веду до того, що англійська версія книжки — це істотно перероблене, переосмислене, багато

в чому скорочене, а багато в чому доповнене видання, яке лише місцями нагадує італійське видання 1982 року. Тобто англійська версія 2016 року має *de facto* всі ознаки оригінального видання. І сам професор Северино, і його учні вважали, що перекладати слід саме з англійської версії. Проте там, де це було можливим, я зіставляв італійський та англійський тексти, а тому в українському перекладі у квадратних дужках часто зазначені ті чи ті терміни і в італійському, і в англійському написанні.

Щодо імені автора: Емануеле чи Емануель? Тосканський діалект, що панує в італійській мові, дозволяє і *таке*, і *таке* прочитання імені. Однак у ломбардській мові, яка поширена на батьківщині Северино (місто Брешия на півночі Італії), прикінцеве «е» проговорюють дуже чітко. Тому односторонньо Емануеле, а не Емануель. Щодо назви: «сутність» чи «суть»? Я вважаю, що «сутність» ближче до філософських термінів, ніж таке багатозначне слово, як «суть».

Щодо стратегії перекладу: зізнаюся, що це один з найскладніших текстів, з якими мені коли-будь доводилося стикатися. Читаючи відгуки і рецензії на англійську версію «Сутності нігілізму» (2016), я помітив, що багато хто з дослідників порівнює мову (стиль викладу) Северино з мовою гайдегерівських текстів. Цю спорідненість підтвердили і учні Северино. Свого часу, Владімір Бібіхін — знаний перекладач текстів Гайдегера російською мовою — відкрито заявив, що тексти цього філософа є здебільшого неперекладними, тобто такими, що їх неможливо перекласти. На мою думку, саме ця установка російського перекладача призвела до того, що на його переклади посипалися всі критичні «чорти й біси» цього світу. Адже схоже, що саме ця установка навела його на думку про переклад тих текстів, так би мовити, за абзацом, а не за реченням (різниця між обома стратегіями добре вловлюється на прикладі, відповідно, поетичного та підрядного перекладів поезій). У результаті дехто з критиків уїдливо зауважував, що, читаючи російські видання Гайдегера, неможливо зрозуміти, кого ви насправді читаете: німецького автора чи Владіміра Бібіхіна. Розуміючи всю ту ситуацію, я закарбував собі цілковито протилежну установку: неперекладних текстів не існує. А відтак стало зрозумілим, що «Сутність нігілізму» слід перекладати лише і виключно за реченням і якомога ближче до слова оригіналу, хай навіть і за рахунок стилю перекладу. А тому хочу наголосити, що ті нерівності, ба навіть кострубатості стилю українського перекладу, які, я впевнений, таки є в українському перекладі «Сутності», зумовлені здебільшого не моїми мовними чи стильовими перевагами, а надзвичайною складністю текстів як італійського, так і англійського оригіналів.

Щодо тіла тексту: складність текстів Северино зумовлена не лише близькістю до Гайдегерових текстів. У будові речення Северино часто вдається до складної підрядності з усіма елементами такої підрядності (висхідна градація, риторика та ін.). Речення стає поліфонічним — близьким за будовою до музичної фрази, де тема розвивається в численних варіаціях.

Така будова зумовлена тим, що музика в житті Северино відігравала неабияку роль (свого часу філософ сам писав музику). У перекладі такі речення доводилося розділяти крапкою-комою, двокрапкою, тире тощо. Крім того, логіка англійської мови вимагає наголошування на останній частині речення, натомість в українській мові наголошують першу його частину. Я враховував це там, де це було потрібно.

Текст ускладнений широким цитуванням з праць давньогрецьких авторів — Парменіда, Меліса, Платона, Аристотеля та ін. Проблемою при перекладі стало не лише те, що у нас немає перекладів праць означених філософів, а й те, що при порівнянні різних перекладів (англійською, українською та російською) одного тексту давньогрецького оригіналу видно істотні різниці. У тому уривку перекладу, про який мова, це дуже добре видно на прикладі перекладу такого терміна, як «поезис». Семантичний ряд цього слова в давньогрецькій мові має на одному полюсі «виробництво» (як ремісництво), а на другому полюсі «творення як мистецький акт». У своєму перекладі «поезис» Северино (а він сам перекладав з давньогрецької) однозначно вказує на «виробництво», тоді як українські (та російські) переклади тяжіють до «мистецького акту». Після консультацій з фахівцем з давньогрецької (Олексій Панич) я обрав для «поезису» у цьому разі термін «створення» як такий, що охоплює і «виробництво», і «мистецький акт».

Крім того, у тексті часто повторюються взяті з цитування терміни у написанні давньогрецькою. Для полегшення сприйняття перекладу я замінював їх у тексті на написання українською, зазначивши давньогрецьке написання у дужках при першому використанні терміна (йдеться, зокрема, про такі терміни, як «докса», «епістема», «алетейя», «еленхос» та подібні).

У тексті використано два схожі за звучанням терміни: «апофатичний» та «апофантичний». Зрозуміло, що це різні речі. Другий термін вочевидь взятो з текстів Гайдегера.

В англійському оригіналі часто використано словосполучення «Being qua Being» (італ. «essere in quanto essere»). Він означає «буття через те, що це буття» або «буття, оскільки це буття». В англійському оригіналі зазначено лат. «*qua*», яке перекладають як «як», вбираючи в себе означені смисли причини. Тому найлегше було би перекласти це словосполучення як «Буття як Буття». Проте, як відомо, порівняльний сполучник «як» у значенні причини використовують рідко (напр., «як я пан, то ти — раб»), а тому при перекладі цього словосполучення я залишив латинське «*qua*» — тобто «Буття *qua* Буття».

Певні сумніви виникли у зв'язку з написанням слова «буття» (в сенсі писати його з малої чи великої літери). На мою думку, оскільки в цьому тексті йдеться про вічне й незмінне буття (близьке до парменідівського), то доцільно писати з великої літери.

Крім того, щоб уникнути плутанини при перекладі, зокрема, такого словосполучення, як «not being a Nothing», слово «being» доводилося перекладати як «бутність». Мені це слово не подобається, але іншого варіанту я не бачу.

Термін «Nothingness» я перекладав як «ніщота» (і цим завдячую пану Тарасу Лютому, адже почерпнув такий варіант перекладу з його праці «Нігілізм: анатомія Нішо»).

Щодо терміна «totality». У філософії є таке поняття, як «тотальність» (напр., «тотальність буття»). Я зважився перекладати цей термін як «цілокупність», оскільки, як здається, слово «тотальність» має в українській мові, сказати б, негативну конотацію.

Термін «ambiguity» має широкий семантичний ряд (від «неоднозначності» та «багатозначності» до «невизначеності» та «неточності»). Оскільки в тексті цей термін часто зустрічаємо у поєднанні з доонтологічними мовами, тобто мовами, логіка яких не опанована головним онтологічним розрізненням, то у цьому разі я схилився до слова «невизначеність».

Термін і поняття «Appearing» я перекладав як «З'явлення» (у Северино в сенсі «становлення»), натомість «appearing» у таких виразах, як «appearing and disappearing», я перекладав як «пооява» («пооява і зникнення») для того, щоб увиразнити «Appearing» як поняття.

Щодо терміна «proposition» (в сенсі пропозиційної логіки), то я у цьому тексті перекладав його як «пропозиція». У філософському словнику за редакцією В.І.Шинкарука у статті «Пропозиційна логіка» є перепосилання на статтю «Логіка висловлювань», то, отже, можна було б перекладати як «висловлювання». Проте у тексті для «висловлювання» є такі відповідники, як «utterance» та «statement» саме у значенні «висловлювання». А тому, щоб уникнути плутанини, я перекладав «proposition» як «пропозиція».

Термін «premise» я перекладав як «засновок» (в сенсі «засновок і висновок»).

Термін «constitute» доводилося перекладати як «конституціювати», оскільки такі звичні замітники, як «складати», «утворювати» чи й «формувати» часто не підходили за контекстом.

Тарас Лютий: Аналізуючи фрагмент українського перекладу твору Северино, а надто ті місця, де цитовано античні філософські тексти, не варто вдаватися до російських видань, адже це виглядатиме на подвійний переклад. Тим паче, що існують українські варіанти (див., зокрема, працю Чижевського про досократиків).

Загалом поданий переклад виглядає досить вдалим, враховуючи те, що оригінальний текст написано не зовсім просто, а також і те, що перекладачеві доводилося працювати з англійською та італійською версіями. Юрій Олійник обирає цікаву та слушну стратегію перекладання: за реченнями, але водночас і за параграфами, щоби тримати вкупі панорамну думку, а не перебиратися від фрази до фрази. Здебільшого всі мої зауваження стосуються стилістики перекладу. Ці застереження мають характер порад, що я і спробував зафіксувати в тих реченнях, які, на мою думку, потребували певних смислових увиразнень. Іншими словами, це технічні доповнення.

Наприклад, замість словосполучення «цивілізація витискає» з мого боку запропоновано версію «цивілізація виживає», а там, де вживано «цивілізація відбиває», пропоную вираз «цивілізація виражає». Здебільшого такі пропозиції увиразнюють і контекстуалізують смисли перекладеного в аналізованому фрагменті.

Втім, подекуди поради стосувалися також і того, щоби витримувати написання термінів, як їх подано в самому оригіналі Северино. Для прикладу, це стосується застосування слів «Буття» і «Ніщо», які написано у автора з великої літери. Подальші доповнення стосуються витримування уніфікації певних концептів. Якщо спершу вжито слово «виробляти», а далі «творити», то потрібно обґрунтувати заміну, якщо вона таки зроблена, або подати в дужках оригінал і пояснити в коментарі, чому добрано саме такий синонім.

Варто було б також узгодити вжиток слів «буття» і «небуття», аби де треба замінити їх на «сущє» і «несущє», щоб не створювати плутанину зі словами Буття і Ніщо. А от латинський вислів «*ex nihilo nihil*» краще передавати не «з нічого — нічого», а з «нічого ніщо (не впливає)».

Особливого обґрунтування потребує і застосування слова «позиціювання» замість більш уживаного «позиціонування». Важливо зробити спеціальний коментар перекладача і пояснити це.

Андрій Бондар: Аналіз фрагмента українського перекладу книжки Емануеле Северино «Сутність нігілізму», виконаного перекладачем Юрієм Олійником, загалом не залишає сумнівів у мовній кваліфікації перекладача. Текст перекладу — попри досить складні синтаксичні структури і, головне, специфічну термінологічну наповненість — читається добре і, безперечно, складає стилістично-смыслову цілість. Але, як і кожне відтворення твору такого високого рівня складності іншою мовою, він потребує виявлення характерних недоречностей і помилок, що неодмінно трапляються у ході перекладацької роботи. Тож зупинюся на конкретних мікроприкладях, де другий варіант є моєю редакторською пропозицією: будь-яка протидія якому — і будь-яка протидія йому (небажане повторення яка/якому); пануючий — панівний; судьбу Заходу — долю Заходу; існуючий [переклад] — наявний; то ποιησις [поеісіс] не є *efficere*, виготовленням, але є привнесенням — то ποιησις [поеісіс] є не *efficere*, виготовленням, а привнесенням; і, отже — а отже; досяг — досягнув; область Буття — царину, сферу Буття; по відношенню до своєї бутності — щодо своєї бутності; хвороби, яка стала причиною — хвороби, що стала причиною; імманентизм — іманентизм; сьогодні — нині (коли йдеться не про конкретний сьогоднішній день); продовжує залишатися антична думка Платона — і далі залишається; знаходиться, як їй здається, прямісінько перед її зором — перебуває... прямісінько перед її зором; а відтак тепер — а отже, тепер; вважає за необхідне — вважає за потрібне; мелісівське виключення цього абсурду сперте на прийняття — мелісівське виключення цього абсурду спирається на прийняття; у відношенні до —

щодо; по якому з цих шляхів ступає неметафізична людина — яким із цих шляхів ступає неметафізична людина; яке відтак є можливістю — яке, отже, є можливістю; залишаючись, відтак, по відношенню до цієї істини — залишаючись, отже, щодо цієї істини; її змушують пояснювати смисл Буття у відповідності до категорій відчуження — її змушують пояснювати смисл Буття відповідно до категорій відчуження; ступінь відношення людини і Буття — ступінь стосунку, ступінь зв'язку; їх протистояння — їхнє протистояння; Християнство укладає мир спочатку з філософією, потім з наукою, а зараз — з технологією, тобто з різними історичними конфігураціями метафізики — Християнство укладає мир спочатку з філософією, потім з наукою, а нині — з технологією, тобто з різними історичними конфігураціями метафізики; спрямовуючий — напрямний; тоді як для феноменології — яка як така не може — натомість для феноменології — що як така не може; позиціювання відношення між доксою та епістемою — позиціювання стосунку/ зв'язку між доксою та епістемою.

Андрій БОНДАР — письменник, перекладач.

Вахтанг КЕБУЛАДЗЕ (модератор) — доктор філософських наук, професор кафедри теоретичної і практичної філософії філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

<https://orcid.org/0000-0002-7976-3961>

Тарас ЛЮТИЙ — доктор філософських наук, професор кафедри філософії та релігієзнавства Національного університету «Києво-Могилянська академія».

<https://orcid.org/0000-0002-0381-6916>

Юрій ОЛІЙНИК — письменник, перекладач, член Національної спілки письменників України.

<https://orcid.org/0000-0003-0101-1759>